

ОҚҚАН ДАРЁ ОҚАВЕРАДИ

Исматова Наргиза Камаритдиновна

тадқиқотчи

Мамлакатимиз тарихида таълим тизимининг ривожланиши узок тарихий жараён бўлиб, ёзувнинг пайдо бўлиши билан бу жараён янада жадаллашган. Қадимги тош битиклар, тери ва кейинчалик қоғозларга туширилган маълумотлар таълим тарихидан сўзловчи манба ҳисобланади. Археологик топилмалар, қўлёзмалар, ёзувларнинг мавжудлиги, савдо алоқалари мазкур ҳудудда таълимнинг мавжуд бўлганлигини кўрсатади. Масалан, Қадимги тош битиклар, тери ва кейинчалик қоғозларга туширилган маълумотлар таълим тарихидан сўзловчи манба ҳисобланади. Археологик топилмалар, қўлёзмалар, Беҳустун ёзувлари¹ ва бошқа ёзувларнинг мавжудлиги, савдо-алоқалари мазкур ҳудудда таълимнинг мавжуд бўлганлигини кўрсатади.

Хоразмдаги Жонбосқалъа ва Тупроққалъадан топилган зардуштийларнинг ибодатхонаси ҳақида иншоотларнинг ўртасида қўш деворлар билан қуршалган ва ичкарига айланма йўлаги бўлган тўғри бурчакли бино бўлган. Ибодатхона ёнида икки қават қилиб қурилган бинода 100 дан ортиқ хоналари бўлиб, улар чиройли нақшлар билан безатилган. Хоналардан 140 та терига ва ёғочга ёзилган турли мазмундаги ҳужжатлар ҳамда 138 та катта-кичик ҳайкалчалар топилган². Бу эса ибодатхонага туташ биноларда таълим масканлари, ҳуқуқ идоралари, маъмурий-ҳўжалик ишлари билан шуғилланадиган жойлар бўлганидан далолат беради. Қадимги Хоразмда ўғил болаларга ўқиш, ёзиш, ҳисоб-китоб ўргатилган. Шунингдек, улар география, зоология, ботаника, астрономия, муҳандислик, тиббиёт ва архитектура каби турли хил фанлар билан танишишлари керак эди³. Милоддан аввалги VI–IV асрларга келиб, 22 та ҳарфдан иборат бўлган оромий алифбеси Ўрта Шарқнинг идора қилиш, иш юритувчи ва маъмурий тили вазифасини бажарган⁴. Геродотнинг маълумот беришича беш ёшдан йигирма ёшгача бўлган болалар: от миниш, камонбозлик ва ростгўйликка ўргатилган. Шунингдек, зодагон оилалар болаларига оромий ёзуви, ҳарбий санъат, қарвон бошқариш, савдо-қилиш билан боғлиқ билимлар ўргатилган⁵. Грек тарихчиси Ксенофонтнинг ёзишича зодагонлар оиласининг ўғил фарзандлари 16 ёшга тўлгунларига қадар ўз хонадонларида отда юриш, ҳарбий аравани бошқариш, камонбозлик ва найза улоқтириш кабиларга ўргатилган. Бу дарсларда йигитларда ҳарбий кўникмалар билан бир қаторда ростгўйлик, ахлоқ, чидамлик,

¹ Беҳустун битиклари – Эроннинг Хамадон шаҳри яқинидаги Беҳустун қоясига шох Доро I (эр.авв. 521–485) буйруғи билан битилган битиктошлардир. Ёзув матни қадимий форс, элам (Жануби Фарбий Эрон) ва Бобил (Ироқ) тилларида, миҳхат билан ёзилган. Битик аҳаманийлар давлатидаги милоддан аввалги 522–519 йил воқеалари баёнидан иборат. XIX асрнинг 30–40-йилларида инглиз олими Г.К.Роулинсон матннинг каттагина қисмини ўқишга муваффақ бўлган.

² Сергей Толстов. Қадимий Хоразм цивилизациясини излаб. –Т.: “Янги аср авлоди”, 2014, 380 бет.

³ Ҳ.Ҳамиджон. “Авесто”дан “Шоҳнома”га / Ҳ.Ҳомидий; Масъул муҳаррир Н.Комилов. –Т.: “Шарқ”, 2007. – 320 б. И.Хўжамуродов. “Авесто”да деҳқончилик маданияти. (Монография). Қайта ишланган ва тўлдирилган иккинчи нашри. –Т.: “Навруз”, 2018. –260 бет. “Авесто”. Тарихий-адабий ёдгорлик. А.Маҳкам таржимаси. – Т.: Шарқ, 2001.-Б.-90-111.

⁴ Қаранг: Сағдуллаев А. Қадимги Ўзбекистон илк ёзма манбаларда. –Т.: Ўқитувчи, 1996. –112 Б.13.

⁵ Қаранг: Геродот. История. В девяти книгах. Пер. Г.А Стратановскош. Л., «Наука», 1972. 1.136: Литвинский Б.А., Пьянков И.В. Военное дело у народов Средней Азии VI-IV вв. до н.э. // «Вестник древней истории», 1966, № 3.

катъият, тўғри қарор қабул қилиш, адолатпарварлик, жасорат каби фазилатлар тарбияланган⁶. Саводхонлик ўқиш-ёзиш, грамматика, математика ва астраномия савдогорлар, ҳунармандлар, балиқчилар ва тўқувчилар ичида ҳам кенг тарқалган⁷.

Милоддан аввалга VIII-VI асрларда Яхудийлар Ассирия қувғинларидан Эронга, мил.авв.V-III асрларда эса Самарқанд ва Бухорога кўчиб келадилар. Яхудий жамоалари билан бирга қадимги Месопотамиянинг маданияти ҳам кириб келади. Яхудийлар ибодатхоналари қошида мактаблар ташкил қилинган бўлиб, мактабда иврит тили ҳамда диний таълим ўргатилган. Марказий Осиёдан ўтган савдо йўлларида энг қимматбаҳо товар бу ёзув материалари ва китоблар бўлган. Бу эса ёзув материаллари ва китобларга бўлган эҳтиёжнинг мавжудлигини кўрсатади⁸. Александр Македонский Эронни босиб олгач, “Авесто”ни учдан икки қисмини ёқиб юборади⁹. Македонский тарих, математика, тиббиёт, астраномия ва бошқа фан соҳаларига оид матнларни юнон тилига таржима қилишни ҳам буюрганлигини таъкидлайди¹⁰. Грек-Бақтрия маданиятини ривожланиши, мазкур ҳудудда таълим тизинининг ҳам ривожига таъсир кўрсатади.

Ўрта Осиёдаги давлатлар маънавий ва маърифий ҳаётига назар ташласак, бу ҳудудларда таълим тизими ҳам ўзига хос тарзда шаклланган. Бу ҳужжат оқиш кул ранг, ипак толалари аралаш “хитой” қоғозига битилган. Матн тузишда муншаот¹¹ талабларига риоя қилинган. Ушбу фикрларни М.Исҳоқов “Унутилган подшоликдан хатлар” китобида Мактуб Суғд подшоси, Самарқанд ҳукмдори Деваштичга унинг мингинчи қули Фатуфармдан битилганлигини ёзади¹². Демак, бу маълумотдан VII-VIII асрларда қулларнинг ҳам саводи бўлиб, ўқиш ёзишни билган деган хулосага келишга асос бўлади. Қулларнинг саводхонлиги жамиятнинг маънавиятидан дарак беради. Язбердиев ўзининг “Қадимги Ўрта Осиёда китоб иши”га оид тадқиқотларида ҳар бир Суғдликнинг саводхонлиги юксак даражада бўлганлигини таъкидлайди¹³. Сўғд ёзуви иш юритишда, савдо ва маданий алоқаларда катта аҳамиятга эга бўлиб, қадимги уйғур, мўғул ва манжурлар ёзувлари пайдо бўлишига асос бўлган¹⁴. Қўҳна Чоч танглари ўрганганида III-IV аср бошларига тааллуқли экани ва маҳаллий Қанғ зарбхонасида босилган¹⁵ деб айтилади. Ҳар бир зарбхонада хат-саводи бўлган одамлар ишлаган. Тангаларнинг муомалада бўлиши эса, ерлик аҳолининг молиявий саводхонлигидан дарак беради. Мазкур жараённинг таҳлиллари шуни кўрсатадики, қадимги Чочда ҳунармандларнинг ҳам хат-саводи бўлган.

⁶ Қаранг: Геродот. История. В девяти книгах. Пер. Г.А.Стратановскош. –Л., «Наука», 1972. 1.137.

⁷ Ўша жой.

⁸ Қаранг: Э.Юзликбаева, С.Мадьярова, Э.Янбарисова, И.Морхова Теория и практика общей педагогики. –Т.: ТГПУ. 2012. –Б. 380.

⁹ Қаранг: Махмудов Т., “Авесто” ҳақида. –Т., «Шарқ», 2000. Ахунджанов Э.А. «Принципы и хронология кодификации Авесто» Общественные науки в Узбекистане № 1 2002 г. Бойс М. Зороастрийцы: Верования и обычаи. –М., 1988.

¹⁰ Ҳомидий Ҳ. “Авесто”дан “Шоҳнома”га / Ҳ.Ҳомидий; Масъул муҳаррир Н.Комилов. –Т.: “Шарқ”, 2007. – 320 б. И.Хўжамуродов “Авесто”да деҳқончилик маданияти. (Монография). Қайта ишланган ва тўлдирилган иккинчи нашри. –Т.: “Навруз”, 2018. –260 б. “Авесто”. Тарихий-адабий ёдгорлик. А.Маҳкам таржимаси. –Т.: Шарқ, 2001. –Б.-90-111.

¹¹ Ш.Закиров: Муншаот жанари тарихидан. “Мажлиси уламо” – ўрта аср шарқининг йирик илмий маркази. Конференция материаллари. –Т.: ТДШИ. 2006. –Б. 31-33.

¹² М.Исҳоқов. Унутилган подшоликдан хатлар. –Т.: Фан, 1992. –Б. 5.

¹³ Язбердиев, Алмаз Бердиевич (1939 г.). Книжное дело в древней Средней Азии: (доисламский период) / А. Язбердиев; отв. ред. В. М. Массон; Акад. наук Туркменистана, Центральная науч. б-ка. –Ашгабат : Ўлим, 1995. - 323, [1] с.

¹⁴ Сагдуллаев А. Қадимги Ўзбекистон илк ёзма манбаларда. –Т.: Ўқитувчи, 1996. –112.

¹⁵ М.Е.Массон, Ахангаран. Археолого-типографический очерк. –Т.: 1953, 24-б.

Мамлакатимиз худудида яшаган халклар тангричилик, зардуштийлик, буддавийлик, монавийлик, христианлик ва бошқа динларга эътиқод қилишган¹⁶. Бу эса, ҳар бир динларнинг ибодатхоналарида махсус мактаблар бўлиб, таълим олувчиларга асосан диннинг асослари ўргатилган, хат-саводи чиқарилган. Буддавийлик таълимоти билан боғлиқ анъаналар ўрганилганида, ҳар бир ибодатхонада роҳиблар тайёрлайдиган таълим муассасалари бўлган. Ушбу фикрларни ривожлантирган ҳолда буддавий ўқув масканлари виҳаралар бўлган. Виҳранинг илк намуналари Марказий Осиёдаги Кушон империяси даврига тааллуқли¹⁷. Ушбу қарашлар В.Бартольднинг Ўрта Осиё тарихига оид айрим муаммолар¹⁸ ҳақидаги рисолаларида учрайди. Литвинский ва Зеймалларнинг Тожикистон худудида олиб борган тадқиқот ишларида ҳам буддавийликнинг виҳара масканлар архитектура жиҳатидан яқинлигини тасдиқлайди¹⁹. Виҳарада асосий фан сифатида Дахарма, яъний диний қонун-қоидалар ва худонинг моҳияти ва иродаси (художўйлик) ҳақида таълим берилган.

Минтақамизда қадимги даврлардан бошлаб бошланғич мактаблар ва олий таълим берувчи ўқув даргоҳлари шаклланди. Кутайба ибн Муслим 714 йилда Бухородаги зардуштийлар эҳроми ўрнида биринчи анъанавий мактабни бунёд этилган²⁰. Наршахийнинг “Бухоро тарихи” асарида ҳам қуйидаги маълумотларни учратамиз: “Кутайба ибн Муслим тўқсон тўртинчи йили (7 октябрь 712 – 25 ноябрь 713) Бухоро ҳисорининг ичида масжиди жоме бино қилди. У жой (илгари) бутхона эди²¹.”

Машҳур сайёҳ, Истахрий (850-934 йилларда яшаган) хоразмликларнинг илмга ўчликларини ўзининг “Китоб ал-масолик ва-л-мамолик” (930-933 йилларда ёзилган) асарида “Ҳозир Бағдодда бирор олим ёки фақиҳ йўқки, унинг Хоразмлик шогирди бўлмасин” деб таъкидлайди²². Бу каби маълумотларни Европалик олимлар Г.Зутер ва **Ю.Рускаларнинг ишларида ҳам кўриш мумкин**²³. Ренессанс жараёнларига ижобий таъсир кўрсатган Шарқ, хусусан, Марказий Осиё минтақаси (IX-XII ва XIV-XV асрларда) ташкил этилган илм даргоҳлари Европа ренессансини юзага келишига турки бўлди. Араблар томонидан масжидлар қошида мадраса²⁴лар шаклланди. 1105 йилда халифа ал-Ҳаким даврида “Дар ал-Ҳикма” (“Билимлар уйи”) илм маркази барпо этилган бўлсада, бу

¹⁶ М.Исҳоқов. Согдийский надпись на оттиске печати из еркургана. Общественные науки в Узбекистане.

1984, №3.; Қаранг: Шониёзов Қарим. Ўзбек халқининг шаклланиш жараёни./ таҳрир хайъати: Д.А.Алимова, Э.Х.Арифханова ва бошқа. –Т.: “Шарқ”, 2001. –464 б.

¹⁷ Dutt S. Buddhst Monks and Monasteries of India: Their History and Their Contribution to Indian Culture. London: George Allen & Unwin, 1962. –P. 211.

¹⁸ Бартольд В.В. Работы по отдельным проблемам истории Средней Азии... –С 30.

¹⁹ Литвинский Б.А., Зеймаль Т.И. Аджина –Тепе –М.: Искусство 1971.

²⁰ Солижанова Г.Ф. Туркистонда ўқитиш-маърифатчилик ўчоқлари уларнинг ижтимоий аҳамияти (XIX аср охири – XX аср бошлари). Тарих.фан.номз. дисс. ... –Т., 1998. –Б. 31.

²¹ Абу Бақр Муҳаммад ибн Жаъфар ан-Наршахий Бухоро тарихи

²² Les Cahiers de Sciences et Vie No114; The Book of roads and kingdoms by Istakhri. Al-Istakhri map of Tigris and Euphrates valley from Bagdad to Persian Gulf's coast. “Китаб ал-масолик ва-л-мамолик” // Қазақстан. Национальная энциклопедия. –Алматы: 2005. –Т.: III.

²³ Зутер Г. История математических наук: С древнейших времен до конца XVI столетия. Ч. 1 Пер. с некот. изм. и доп. со 2-го нем. изд. Кишинев. Земская типография. 1876. –180 с.

Руска, Юлий "О древнейшей арабской алгебре и арифметике". Отчеты заседаний Гейдельбергской академии наук, философско-исторический класс, 1917 г., стр. 1-125.

²⁴Мадраса (араб, дараса – ўрганмок) – мусулмонларнинг ўрта ва олий ўқув юрти. Уламолар ва мактабдорлар, Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларида давлат органлари хизматчиларини ҳам тайёрлайди. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Madrasa>.

мадрасаларни расмийлаштириш Али Тусий томонидан амалга оширлади²⁵. Натижада ўқитувчи: мударрис ва ўқувчи: толиблар, ўқитувчининг ёрдамчиси: мустамлака каби тизим шаклланди. Шунингдек, мадрасаларнинг маъмурий тизими ҳам қарор топа бошлади. Мадрасаларда Қуръон, Ҳадис, усл ал-фиқҳ, калом, арабия, адаб, математика кабилар ўқитилган. IX аср бошларида Балхда 1848 та масжид, 400 та мадраса, 900 та мактаб бўлган²⁶. Наршахийнинг маълумот беришича Қутайба ибн Муслим Афшона қишлоғининг экин ерлари ва биёбонлари мадраса талабаларига вақф қилинганлигини ёзади. Қутайба ибн Муслим у жойда масжиди жоме бино қилган. Муҳаммад ибн Восе ҳам бир масжид курдирганлигини айтади²⁷. Бу эса Бухородаги мадрасалар таъминоти вақф мулки ҳисобидан амалга оширилганлигини кўрсатади. Мадрасалар таъминоти пул, ғалла ва иккови аралаш ҳолда амалга оширилди²⁸. Ҳар бир мадраса ҳузурида бошланғич мактаблар бўлган. Бошланғич таълимда 6 ёшдан 12 ёшгача бўлган болалар ўқитилган. Мадрасада таълим олиш эса 12, 14 ёшдан бошланган²⁹. Таълим аслида бепул бўлган. Шунингдек, низомия мадрасаларида талабаларга степендия берилган. Шарқ Уйғониш даврининг ўзига хос хусусияти, аввало, математика, астрономия, физика, химия, геодезия, фармакология, тиббиёт каби аниқ ва табиий фанларнинг, шунингдек, тарих, фалсафа ва адабиётнинг ривожланишида намоён бўлди³⁰. Ануштагин хоразмшоҳлар даврида жами 4440 та, фақат Гурганжнинг ўзида 700 та мадраса бўлган³¹.

Самарқанд, Бухоро, Тошкент, Қўқон, Хива мадрасаларининг таълим тизими бир-биридан фарқ қилган. Абу Нарс Фаробий биринчилардан бўлиб фанларни таснифлаган³². Жумладан; 1.Тил илми:синтаксис, грамматика, талаффуз ва нутқ кабилардир. 2.Мантиқ. 3.Фан соҳалари: арифметика, геометрия, оптика, строология, мусика, вазншунослик, дастгоҳшунослик (бирор бир ҳунарга йўналтирилган илм). 4.Физика ва метофизика. 5.Жамиятшунослик: Фикҳ, риторика. Ибн Халдун эса, фанларни икки гуруҳга бўлган. 1. Илмий табиий. 2. Илми нақлия. Мактаблардаги ўқувчиларнинг ўзлаштиришлари, иқтидорлари ва ёш хусусиятларини инобатга олиб, икки йилдан беш йилгача таълим берилган³³. Гиёсиддин Жамшид Кошийнинг хайрат билан Улуғбек от устида куёшнинг

²⁵ The Cambridge History of Iran: The Saljuq and Mongol periods ... – P. 71., 215. Mirbabaev A.K., Zime P., Wang Furen. The Development of Education... – P. 37.

²⁶ Камалиддинов Ш. Историческая география Южного Согда и Тохаристана по арабоязычным источникам IX– начала XIII века. – Т., 1996. – Б. 310.

²⁷ Наршахий. Бухоро тарихи. –Б. 11. Хожа Муҳаммад Порсо. Фасл ал-хитоб. Манбалар хазинаси. Тошбосма – 92№.Б.071.

²⁸ ЎзР МДА, 126-фонд, 1-рўйхат, 1995-иш, 3-варак; Сухарева О.А. К истории городов Бухарского ханства. – Т.: АН Уз ССР, 1958. –С. 8.

²⁹ Қаранг: Мец А. Мусульманский ренессанс. –М.: Наука, 1975.

Renterghem V.V. Controlling and Developing Baghdad: Caliphs, Sultans and the Balance of Power in the Abbasid Capital (mid 5th/11th to late 6th/12th centuries)// The Seljuqs. Politics, Society and Culture. Ed. Ch. Lange, S.Mecit. Edinburgh University Press, 2011. –P.122

³⁰ Бобожонов Д, Абдурасулов М. Фирдавсмонанд шаҳар. –Хива, Хоразм Маъмун академияси нашриёти, 2008. Каримов И. Аждодларимизнинг илмий мероси абадиятга дахлдор маънавий хазинадир. Самарқанд. 2014 йил.

³¹ Буниёдов З. Ануштагин Хоразмшоҳлар давлати (1097-1231). –Т.: Адабиёт ва санъат, 1998.

³² Sayyed Hossein Nasr. Scinct and civillization in Islam. Chicago, 2007. –P. 62.

³³ Таукелев А.Н. и Сапарғалиев Г.С. Государственно-правовые взгляды среднеазиатского ученого аль-Фараби. –Алма-ата: Наука, 1975. –С. 101; Курманғалиева Г.К. Философия аль-Фараби и современность // Вестник Центрально-азиатского университета, 2003. –№ 1. –С. 29–32; Курманғалиева Г.К. Религиозный фактор в формировании общенациональной идеи (из опыта стран мусульманского Востока) //Аль-Фараби. – № 4. 2003. –С. 53–60; Джахид А. Учение Абу Наср аль-Фараби о государстве: Автореф. дис.... канд. юрид.

баландлигини вақт бирлигида ўлчаб, қуёшдан тушаётган нурнинг текистликка нисбатан оғиш бурчагини тригонометрик усулда ёддан ҳисоблаб чиқара олган³⁴.

Улуғбек Мовароуннаҳр шаҳарларини, хусусан, Самарқанд ва Бухорони илму маърифат даргоҳида айлантиришга интилади. Унинг фармони билан 1417 йилда Бухорода, 1417-1420 йилларда Самарқандда ва 1433 йилда Ғиждувонда мадрасалар бино қилинади. Мирзо Улуғбек мадрасаларда таълим бериш учун ўқитувчиларни ўзи суҳбатдан ўтказар ва энг сараларини танлаб олган. Дарсларини ўзи мунтазам кузатиб борган³⁵. Мирзо Улуғбек мадраса дастурларини ҳам такомиллаштирган. Таълим уч босқични ўз ичига олган. 1-қуйи босқич “анда” деб аталган ва ўқиш муддати икки йилни ташкил қилган. 2-ўрта босқич “ауст” ёки “миена” деб аталган ўқиш муддати уч йил бўлган. 3-юқори босқич “аъло” ёки “пеш қадам” деб аталиб ўқиш давомийлиги уч йил бўлган, жами 8 йилни ташкил қилган. Маърузалар етмиш нафар талабадан иборат катта гуруҳларда, амалий дарсларда ўн-ўнбеш нафар талабалар иштирок этган. Бу услуб кейинги асрларда ҳам сақланиб қолганини архив маълумотлари ҳам тасдиқлайди. Бу тизим кейинги даврлардаги таълим тизими учун ҳам асос бўлиб қолган³⁶. Улуғбек мадрасаларида араб тили (фонетика, морфология, синтаксис), Қуръон Карим, риторика, Ҳадис, матниқ, тафсир, фикҳ, метофизика, математика (арифметика, алгебра), тиббиёт (гигиена), география, тарих, адабиёт каби фан соҳалари ўқитилган³⁷.

Амир Темур даврида асос солинган бунёдкорлик ишлари XV-XVI асрларда ҳам давом этган. Е.Э.Бертельснинг маълумотларига кўра Алишер Навоий 1480–1500 йиллар мобайнида ўз маблағлари ҳисобидан бир неча мадраса, 40 работ (сафардаги йўловчилар тўхтаб ўтиш жойи), 17 та масжид, 10 та хонақоҳ, 9 та кўприк, 20 та ҳовуз, 9 та ҳаммом қурдирган. Навоий энг иқтидорли талабаларга йилига 24 тилла танга³⁸ ва йилига беш қоп буғдой берган. Ўртача иқтидорли талабаларга эса 16 та тилла танга, 4 қоп буғдой, ўртачадан пастроқ талабаларга 12 тилла танга, 2 қоп буғдой берилган. Мадрасада даср берувчи мударрисларнинг ҳар бирига йилига 1200 тилла танга, 24 қоп буғдой ва арпа берилган³⁹. Бу маблағларни Алишер Навоий ўзига тегишли бўлган кўчмас мулклардан тушган фойда ҳисобидан эканлигини қайд этади⁴⁰. Мовароуннаҳрда шахзодалар, хонзодалар, бекзодалар ва йирик амалдорларнинг болалари учун сарой ва хонадонларда

наук. –Душанбе, 1962. –24 С.; Uzma Ansor Islamic education. A beref history of Madrassas with comments on Gurricula and current Pedagogical practice. 2003. P. S.

³⁴ Юсупова Д.Ю. Письмо Гийас ад-Дина Коши в своему отцу в Кашан. // Из истории науки эпохи Улугбека. –Т.: Фан, 1979. –С. 37-64.

³⁵ Джамшид Гиясиддин ал-Коши. Письмо об Улугбеке и самркандской научной школе (Перевод с персидского Г.Собирова и Н.Бабаева) // Сабиров Г. Творческое сотрудничество ученых Средней Азии в Самаркандской научной школе Улугбека. –Душанбе: Ирфон, 1973.

³⁶ Қаранг: Б.О.Тураев/ Муҳаммад Тарағай Мирзо Улуғбек (1394–1449). –Т.: “Наврўз” нашриёти, 2018 й. –64 б. ЎзР МДА И-29-фонд 999, А иш. гуруҳларга бўлиб ўқитиш ҳақида.

³⁷ Педагогические взгляды Мирзы Улугбека [Текст] / М.Тахиров; Джизакский гос. пед. ин-т. –Т.: Фан, 1984. –73 с.

³⁸ Бертельс Е.Э. Навои. Опыт творческой биографии Москва-Ленинград., 1948. Издательство академии наук СССР., С. 272; Бу нафақага ўша даврда 5 та семиз кўй олиш мумкин бўлган.

³⁹ Бертельс Е.Э. Навои. Опыт творческой биографии Москва-Ленинград., 1948. Издательство академии наук СССР., С. 272; Абадият гулшани: мақолалар, шеърлар/ лойиҳа муаллифи Ў.Раҳматов, тўплаб нашрга тайёрловчи М. Жонихонов. – Т.: “Шарқ”, 2013. –128 б. Ҳамидулла Болтабоев, Қатрада қуёш акси.

⁴⁰ “Маджалис ан-нафаис” (изд.А.А.Хикмета), –стр. XXI.

ташқил этилган савод мактаблари болалар 4-5 ёшларидан бошлаб ўқиш ва ёзишни подшо қиссахонларидан ўрганиб олганлар⁴¹.

Шайбонийхоннинг таълим соҳасидаги ислохотлари ҳам таҳсинга лойиқ бўлиб, кўп босқичли ўқитиш тизими жорий этилган. Мактабда икки йил ўқигач, ўқиш мадрасада давом эттирилган. Мадрасада уч босқичли таълим жорий этилиб, ҳар бир босқичда саккиз йилдан ўқилган. Ўқиш жараёни йигирма олти йил давом этган. Шайбонийхон билимли кишиларни жамиятнинг асосий таянчига айлантириш ҳаракатида бўлган. Фан бозорида ўша даврда юз берган турғунлик ҳолати янгидан тирила бошлади, билимга бўлган интилиш кучая бошлади” Хон ўз маблағи ҳисобига Самарқанд Регистонидаги Чорсуга яқин жойда ҳашаматли катта мадраса қурдирган⁴². Фазлиллоҳ ибн Рўзбехоннинг “Меҳмонномаи Бухоро” асарида мадрасаларда уч босқичли таълим жорий этилиб, ҳар бир босқичда саккиз йилдан ўқилган. Ўқиш жараёни йигирма олти йил давом этганлиги ҳақида маълумотлар берилади⁴³. Ўзбекистон Ресубликаси давлат Архиви маълумотлари юз нафар аъло баҳога ўқийдиган талабаларни тақдирлаш учун муфтининг амирга ёзган аризаси ҳақида маълумот беради⁴⁴. Маҳмуд ибн Валининг “Олимларнинг кўплигидан, уни олимлар ва илм-фан булоғи деб атайдилар”, деб маълумот беради.

Демак, ўзбек халқининг мактаб таълими тарихи қарийб уч минг йиллик тарихга эга деган хулосага келишимиз мумкин.

Зардуштийлик, буддавийлик, христианлик динларнинг ибодатхоналарида махсус мактаблар бўлиб, таълим олувчиларга диний таълим билан бир қаторда, саводхонлик, география, тарих, математика, астраномия, зоология ва жисмоний тарбиядан дарслар берилган. Минтақада маданий ҳаёт ва умумий саводхонлик юқори даражада тараққий топган.

Бугунги кунда Таълимнинг энг қадимги даврига ҳамда илк ўрта асрларга оид маълумотлар тарқоқ бўлганлиги учун уларни тизимлаштириш мақсадга мувофиқдир. Таълим тарихи Энг қадимги даври милoddан аввалги биринчи минг йилликдан – милодий VIII асргача бўлган давр, VIII-XIX асрнинг биринчи ярмигача бўлган даврга, XIX асрнинг иккинчи ярмидан XX асрнинг 1990 йилларига, таълимнинг кейинги даврини 1991-2021 йилга бўлиш мумкин.

Оққан дарё оқавради. Лекин, айрим жойларда турли тўсиқларга дуч келиши ёки сувсизланиб қолиши мумкин. Шу маънода бугунги кунда мамлакатимиз таълим соҳаси давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Аждодларимиз Европа реннесансини вужудга келишига сабаб бўлган бўлса, бугун таълим-тарбияга берилаётган эътибор албатта бесамар кетмайди.

Манба ва адабиётлар рўйхати

1. Бартольд В.В. Сочинения. – Т. II (2). Работы по отдельным проблемам истории Средней Азии. – М.: Издательство Наука, 1964. – 657 с.

⁴¹ Қаранг: Муҳаммаджонов А. Темур ва Темурийлар салтанати. /Тарихий очерк. Қомуслар бош таҳририяти. –Т.: 1994. –158 б.

⁴² Бу ҳақда қаранг: Мукминова Р.Г К историн аграрних отношний в Узбекнстане. XVI в. По материалам “Вақфнаме”. –Т.: Наука. 1966.

⁴³ Қаранг: Фазаллаҳ ибн Рузбехан Исфохани. Михман-наме-йи Бухара (Записки бухарского гостя) Перевод Р.П. Джалилова. Под.ред. А.К.Арендса. –М.: наука. 1976.С.28. Ахмедов Б.А. Историко-географическая литература Средней Азии. XVI-XVIII вв. (письменные памятники). Ташкент: Фан, 1985. –264 с. Джураева Г.А. Мир-и Араб и политическая жизнь в Бухаре в XVI в. // Духовенство и политическая жизнь на Ближнем и Среднем Востоке в период феодализма. –М., 1985.

⁴⁴ ЎЗР МДА (“Қушбеги фонди”) I-508-жамғарма-5, рўйхат-5777, йиғма жилд.

2. Бертельс Е.Э. Навои. Опыт творческой биографии Москва-Ленинград: Издательство академии наук СССР, 1948. – С. 272.
3. Бобожонов Д, Абдурасулов М. Фирдавсмонанд шаҳар. – Хива, Хоразм Маъмун академияси нашриёти, 2008.
4. Мукминова Р.Г. К историн аграрных отношений в Узбекистане. XVI в. По материалам “Вакфнаме”. – Т.: Наука. 1966.
5. Буниёдов З. Ануштагин Хоразмшоҳлар давлати (1097-1231). –Т.: Адабиёт ва санъат, 1998.
6. Камалиддинов Ш. Историческая география Южного Согда и Тохаристана по арабоязычным источникам IX– начала XIII века. – Т., 1996. – Б. 310.
7. Наршахий. Бухоро тарихи. –Б. 11. Хожа Муҳаммад Порсо. Фасл ал-хитоб. Манбалар хазинаси. Тошбосма – 92№.Б.071.
8. Педагогические взгляды Мирзы Улугбека [Текст] / М.Тахиров; Джизакский гос. пед. ин-т. –Т.: Фан, 1984. –73 с.